हस्ते, व्य, पाणौ। यथा। हस्ते करोति। इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥

हस्तेकरणं, क्ली, पाणिग्रहणम्। विवाहः। इति केचित्॥

हस्त्यः, त्रि, (हस्त+"तेन यथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ।" ५।१।८८। इति यत्।) हस्तेन दत्तः। हस्तेन कृतः। इति सिद्धान्तकौमुदी॥

हस्त्यध्यक्षः, पुं, (हस्तिषु अध्यक्षः) गजाध्यक्षः। तल्लक्षणं यथा—

"हस्तिशिक्षाविधानज्ञो वन्यजातिविशारदः।
लोभयन्नस्तया राज्ञो गजाध्यक्षः प्रशस्यते॥"

इति मात्स्ये १८८ अध्यायः॥

हस्त्यायुर्व्वेदः, पुं, (हस्तिन आयुर्व्वेदः।) गजायुर्व्वेदः। हस्तिचिकित्साशास्त्रम्। तत्प्रमाणं हस्तिशब्दे द्रष्टव्यम्॥

हस्त्यारोहः, पुं, (हस्तिनमारोहतीति। आ+रुह+कः।) हस्तिपकः। इत्यमरः। २।८।५८॥ तल्लक्षणं यथा,—

"एतैरेव गुणैर्युक्तः स्वासनश्च विशेषतः।
गजारोहो नरेन्द्रस्य सर्व्वकर्म्मसु शस्यते॥"

एतैर्हस्त्यध्यक्षगुणैः। इति मात्स्ये १८८ अः॥

हस्वः, त्रि, (हसति निरर्थकमिति। हस+"स्फायितञ्चीति।" उणा० २।१३। इति रक्।) मूर्खः। इत्युणादिकोषः॥

हहलं, क्ली, शालाफलम्। इति शब्दचन्द्रिका॥

हहाः, पुं, शालानामगन्धर्व्वः। इति शब्दमाला॥

हा, भौ जि त्यागे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (ह्ना०-पर०-सक०-अनिट्।) भौ ह्नाक त्यागे इति प्रसिद्धोयम्। यत्र ह्नाक इति ग्रहणं तन्नास्त्येव। तेन हासा गे ह्नाक इत्यादि सूत्रेणाच्च शीयते इत्यादि। अन्यच्च ह्नायते इत्यादि। भौ हौनः। जि जहाति। अकर्म्मकश्चायम्। यथा। स्वार्थहीनः। एवं जहाति प्रपेति स्वार्थो यस्यासिति जहत्स्वार्थो हस्तिः। इति दुर्गादासः॥

हा, भौ ङ जिगतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (ह्ना०-आत्म०-सक०-अनिट्।) भौ, ह्नामः। ङ जि, जिहीते। इति दुर्गादासः॥

हा, व्य, विषादः। शोकः। अर्त्तिः। इत्यमरः। ३।४।२५५॥ (यथा, महाभारते। ३।६३।३॥

"हा नाथ! हा महाराज! हा स्वामिन्!
किं जहासि माम्।
हा सताक्षि विनष्टाक्षि भीताक्षि विजने वने॥")

हुत्वा इति मेदिनी॥

हाङ्गरः, पुं, स्वनामख्यातजलजन्तुः। इति शब्दचन्द्रिका॥ तत्पर्य्यायः अवहारकशब्दे द्रष्टव्यः॥

हाटकं, क्ली, (हटति शोभते इति। हट दीप्तौ+ण्वुल्।) स्वर्णम्। (यथा, माघे। ११।६२।

"नवहाटकेष्टकचितं ददर्श सः
चितिपस्य वस्वमय तत्र संसदि॥"

अस्य पर्य्यायो यथा,—

"स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेम हाटकम्।
तपनीयञ्च गाङ्गेयं जातरूपञ्च काञ्चनम्॥
चामीकरं शातकुम्भं तथा कार्त्तस्वरञ्च तत्।
जाम्बूनदं जातरूपं महारजत इत्यपि॥"

इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥

हाटकपरिमितः। "जातरूपेभ्यः परिमाणे।" ४।३।१५३। इति घण्॥) धुस्तूरः। इत्यमरः। २।८।८४॥ स्वर्णनिर्म्मिते, त्रि॥

हाटकमयं, त्रि, स्वर्णमयम्। हाटकशब्दात् मयट् प्रत्ययेन निष्पन्नम्॥

हाटकेश्वरः, पुं, (हाटकस्य ईश्वरः।) गोदावरीतीरस्थशिवः। यथा,—

"एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तः सर्व्व एवर्षिपार्थिवाः।
द्रष्टुं त्रैलोक्यभर्त्तारं भास्वन्तं हाटकेश्वरम्॥
ततः कपिवरः प्राप्तो हृताशा सह सुन्दरि!।
स्नात्वा गोदावरीतीर्थे दिव्यं हाटकेश्वरम्॥"

इति वामने ६२ अध्यायः॥

(वितस्तिस्तो मन्दादेवः। यथा, भागवते। ५।२४।१७। "ततोऽधस्ताद्वितस्तेहरो भगवान् हाटकेश्वरः स्वपार्षदभूतगणावृतः प्रजापतिसर्गोपबृंहणाय भवो भवान्या सह मिथुनीभूयास्ते। यतः प्रभवा सरित्प्रवरा हाटकी नाम भवयोर्वीर्य्येण। यत्तद्विप्रभानुमतरिश्मना समिध्यमान ओजसा पिबति। तद्विदुरं हाटकाख्यं सुवर्णं भूषणेनासुरेन्द्राबरोधिषु पुरुषाः सह पुरुषीभिर्धारयन्ति॥")

हातव्यं, त्रि, (हा+तव्य।) त्यक्तव्यम्। यथा।

"हातव्योऽयमसार एव विरसः संसार इत्यादिकम्।
सर्व्वस्यैव हि वाचि चेतसि पुनः कस्यापि
पुण्यात्मनः।"

इति शान्तिशतकम्॥

हानं, क्ली, (हा+ल्यु।) वेतनम्। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥ प्रस्रवणम्। मरणम्। राजयः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥

हानं, क्ली, (हा+भावे।) त्यागः। इति जटाधरः॥

हानिः, स्त्री, (हा+"वहिश्रिस्रुयुद्रुजर्त्तिभ्यः।" उणा० ४।५। इति निः। यद्वा, हा+क्तिन्। "स्वाङ्गाच्याङ्गाभ्यो निः।" ३।३।८४। इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या निः।) क्षतिः। तत्पर्य्यायः। अपकारः २ अपचयः ३। इति जटाधरः॥ (यथा, महाभारते। ५।८८।४।

"अथाहतं सुरैः पीत्वा निहितं निहतारिभिः।
अतः सोमस्य हानिश्च हविर्भेव प्रवक्ष्यते॥")

हानुकः, त्रि, हातुकः। इति केचित्॥

हान्दं, क्ली, (हन्+"अन्दिगमिनमिहनीति॥" उणा०॥ १५८। इति इन्दं इदिश्च।) मरणम्। इत्युणादिकोषः॥

हापुत्रिका, स्त्री, पत्रविशेषः। तत्पर्य्यायः। सर्व्वपी २ खड्गनिका ३ तुलिका ४ स्फोटिका ५। इति त्रिकाण्डशेषः॥

हापुत्री, स्त्री, हापुत्रिका। यथा,—

"गोमण्डोरः पद्मवीरो हापुत्री राजमहिका॥"

इति शब्दावली॥

हाफिका, स्त्री, जृम्भा। हाइ इति भाषा। तत्पर्य्यायः। उपपुष्पिका २। इति शब्दावली॥

हायनः, पुं, क्ली, (जहाति त्यजति जिहीते प्राप्नोति वा भावानिति। हा त्यागे हा गतौ वा+"हश्च व्रीहिकालयोः।" ३।१।१४८। इति ल्युट्।) वत्सरः। इत्यमरः। १।४।२०॥ (यथा, भागवते। १।६।८।

"अहश्च तदहश्चक्रुः क्षणिकान्यल्पकानि च।
दिग्देशकालाव्युत्पन्नो बालः पञ्चहायनः॥")

हायनः, पुं, (जहात्युदकमिति। हा+"हश्च व्रीहिकालयोः।" ३।१।१४८। इति ल्युट्।) व्रीहिभेदः। अग्निशिखा। इति मेदिनी॥

हारं, त्रि, (हरतीति। हरि+अण्। पक्षे हरतीति। हरं तदेव। हर+स्वार्थे अण्।) हरिसम्बन्धीयम्। हरणकर्त्तृ। यथा,—

"यच्छृण्वतोऽपैत्यरतिर्व्विजृम्भया
सत्त्वञ्च शुध्यत्यचिरेण पुंसः।
भक्तिर्हरौ तत्पुरुषे च सख्यं
तदेव हारं बत मन्यसे चेत्॥"

इति श्रीभागवते। १०।७२॥

"तदेव हारं हरिचरितं मनोहरं वा॥"

इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामी॥

हारः, पुं, ह्रियते मनो येन। हृ+घञ्।) मुक्तामाला। तत्पर्य्यायः। सुक्तावली २। इत्यमरः २।६।१०५॥ हारा ३ यष्टिः ४ यष्टी ५ लता ६। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, कुमारे। ५।८।

"विमुच्य सा हारमहार्य्यनिर्मया
विलोलयष्टिप्रविलम्बचन्दनम्।
बबन्ध बालादपबन्धु बन्धनं
पयोधरोत्सेधविशीर्णसंहति॥"

ह्रियन्ते प्राणा यत्रेति॥ युक्तम्। इति मेदिनी॥ (हृ+भावे घञ्। हरणम्। यथा, भागवते। १०।६१।१७।

"पन्थानमर्गलं हिंसया वर्त्तमानान्
जघ्नेतस्मै भारहाराय भूमेः॥")

हारकः, पुं, (हरतीति। हृ+ण्वुल्।) जितवः। चौरः। गन्धभेदः॥ विद्यानविशेषः। इति मेदिनी॥ माषोटङ्कः। इति शब्दचन्द्रिका॥ भाजनाङ्कः। इति शब्दावली॥ हरणकर्त्तरि, त्रि॥ (यथा, मनुः। ११।५१।

"ब्रह्मापहारकः शैलं पशूनामश्वहारकः॥")

हारहारा, स्त्री, कपिलद्राक्षा। इति राजनिर्घण्टः॥

हारङ्गरः, पुं, मद्यम्। इति हेमचन्द्रः॥

हारङ्गरा, स्त्री, द्राक्षा। इति शब्दार्णवः॥ (पर्य्यायो यथा,—

"द्राक्षा खादुफला प्रोक्ता तथा मधुरसापि च।
मृद्वीका हारङ्गरा च गोस्तनी चापि
कीर्त्तिता॥"

इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥)